

РОЗДІЛ 4 РОМАНСЬКІ МОВИ

УДК 81'42=133.1

ПРОТОТИП ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ХУДОЖНЬОГО КОНЦЕПТУ «PAPILLON» / «МЕТЕЛИК» У ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ ФРАНЦУЗЬКОГО МОДЕРНІЗМУ

PROTOTYPE AND PECULIARITIES OF REALIZATION OF THE LITERARY CONCEPT "PAPILLON" IN THE POETIC DISCOURSE OF THE FRENCH MODERNISM

Тарасова О.А.,

*кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри романської філології та перекладу**Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*

У дослідженні у колі зору знаходяться віршовані тексти французьких поетів 19–20 століття. Мета розвідки – виявити прототипну основу художнього концепту «papillon» / «метелик» та відслідкувати її актуалізацію мовними засобами в аналізованих творах. Коріння ініціації метелика та станів життя і смерті перебуває у площині реалізації прототипів. У визначенні цього аспекту художнього концепту апелюємо до лінгвопоетологічної традиції тлумачення прототипу через теорію евокативності.

Ключові слова: поетична інформація, поетичний смисл, прототип, французький модернізм, художній концепт «papillon».

В исследовании в поле зрения оказываются стихотворные тексты французских поэтов 19-20 веков. Цель статьи – выявить прототипную основу художественного концепта «papillon» / «бабочка» и проследить его актуализацию языковыми средствами в анализируемых произведениях. Источник оминициации бабочки и состояния жизни и смерти находится в сфере реализации прототипов. В определении данного аспекта художественного концепта апеллируем к лингвопоетологической традиции трактовки прототипа посредством теории эвокативности.

Ключевые слова: поэтическая информация, поэтический смысл, прототип, французский модернизм, художественный концепт «papillon».

Our research is devoted to the poems by the French poets of the 19th – 20th century. The objective of the trial is to model the structure of the literary concept “papillon” through defining its prototypical basis and tracing down its actualization with linguistic means in the works mentioned above. The initiation of a butterfly and the states of life and death originates in prototype realization. In order to define this aspect of a literary concept we will refer to the linguopoetical tradition of interpretation of the prototype via the evocation theory.

Key words: poetic information, poetic meaning, prototype, French modernism, literary concept “papillon”.

Постановка проблеми. У сучасних дослідженнях поетичної картини світу нагальним видається розгляд мовних явищ у межах когнітивної поетики та художньої концептології (М. Freeman, R. Tsur, M. Turner, Л.І. Белехова, О.П. Воробйова, О.М. Кагановська, Ж.М. Маслова, В.Г. Ніконова, І.А. Тарасова та ін.), що передбачає почасти визначення сутності художніх концептів, моделювання та опис. В основі нашої розвідки міститься думка про те, що художній концепт є ментальною одиницею мовної свідомості адресанта поетичного повідомлення, сформованою за допомогою різних способів категоризації дійсності, детермінованою загальнокультурними й національними факторами художнього дискурсу, у межах якого

він функціонує, та здатну до вербалізації у різноманітних формах. Саме за посередництва художніх концептів експлікуються поетичні смисли, які є результатами процедури рефлексії над тим чи іншим художнім концептом індивідуально-авторської свідомості. Тому поетичний смисл є інтегральним лінгвоментальним утворенням, що виникає у межах формування текстової віртуальної реальності та маніфестується через текстові одиниці, котрі беруть участь у динаміці процесів самоорганізації поетичної інформації.

Тип концепту як художнього вимагає застосування динамічного підходу до його розгляду, що стає досяжним на типологічному рівні, тобто через аналіз окремих (зокрема архетипного, про-

тотипового, ідіолектного) аспектів у репрезентації означеного інформаційного конструкту. Мета статті – ідентифікація прототипного аспекту в актуалізації художнього концепту «papillon» / «метелик» у творах поетів-модерністів, що здійснюється у межах розгляду французької мовно-поетичної свідомості аналізованої доби. Серед основних завдань – виявити засоби вербалізації пропонованого художнього концепту у творах П. Валері, П. Верлена, В. Гюго, А. де Ламартіна, Ж. де Нерваля.

Уведенню у мовно- та літературознавчий обіги такого терміна, як «прототип», ми завдячуємо, за висловом В. Воловскі [28, с. 65], «психосоціо-прагматичній сфері впливу» в гуманітаристиці, тобто дослідям Е. Рош, Ч. Філмора, Дж. Лакоффа, Т. Гівона та ін. [10; 12; 14]. Серед лінгвістичних дисциплін теорія прототипу становить важливий об'єкт розгляду саме у лексичній семантиці, де французька філологічна думка не є винятком: загальновідомими є праці П. Коха [17], Ж. Клебера [16], Ф. Растье [24]. З'ясовано, що проблеми дефініції та ідентифікації прототипу як «поняття, що імплементується у розмаїтті версій» [22, с. 98] мають ґрунтуватися на історичній перспективі, де визнання (почасти дещо інтуїтивне) ролі «репрезентативного терміна» вимагає врахування поняття варіативності, що виникає із потраплянням у певне оточення [24, с. 55]. Тобто прототиповим сприймається не те, про що знає чи вважає, що знає, певна мовна особистість, не «найкращій» із-поміж інших екземпляр певної категорії, а те знання, яке визнають розділеним між собою інші учасники мовної спільноти [16, с. 73]. Отже, з когнітивних позицій питання прототиповості пов'язується насамперед із процесами людської пам'яті з оброблення інформації та кластеризацією екземплярів певної категорії у «сімейній відповідності» зі збереженням власної ідентичності [6].

У сучасній романістиці поняття прототипу активно долучається до лінгвопоетологічних розвідок, зокрема у сфері літературних жанрів [11; 28]. У пропонованому дослідницькому полі поняття прототипу поетичного/художнього сприймається як «модель для наслідування» («modèle à suivre»), загальна літературна категорія, що демонструє присутність у творах одного літературного жанру «мінімального профілю» характеристик (в основному – морфологічних і структурних особливостей, наприклад, як у випадку із *сонетом*), детермінованих у межах однієї категорії; динамічна структура, котра передбачає діахронічні варіації

за посередництва задіяння ефектів загального репроекування; він не має збігатися з архетипом, тобто конфігурацією рис, наявних у літературному творі, які закладають початкові підвалини певного жанру чи слугують за базову модель («modèle à suivre») певної категорії [28, с. 80–81, 84]. Почасти цей термін використовується відносно корпусу текстів-винаходів, котрі миттєво знову підпадають під питання загальної та формальної категоризації; прототип одразу вражає своєю новизною, спродукованою власне формальною стороною, та стає за умовчанням тим, хто проголошує анонс серії. Показово, що саме кін. 19 століття відзначається започаткуванням цілої низки прототипів, переважно індивідуального характеру, та серій (зокрема «SplendeParis» Бодлера, згодом «Illuminations» Рембо як прототипи серії поем у прозі) [11, с. 42, 44]. У контексті нашої розвідки важливим видається розуміння принципу дії жанрової поетичної прототиповості, коли процес поетичної креації варто сприймати за схемою «фабрикування серії» («fabrication de série») замість «фабрикування у межах серії» («fabrication en série»); тут ідеться не про відтворення на рівні ідентичності, а про власне повтор («répétition pure»), що передбачає «метафоричні зсуви», «фантазми», «локалізовані взаємодії» [11, с. 45]. Такий принцип пояснює креативні маніпуляції з художніми образами, інформаційні прирощення у віртуальному текстовому просторі за рахунок звернення до різних поетичних смислів, що детермінується художньо-естетичними настановами літературних шкіл чи напрямків у межах течії французького модернізму.

Близькою нам виявляється концепція, що розробляється когнітивною поетикою, із залучення до дослідів віршованих текстів поняття прототипу в межах теорії евокативності (la théorie de l'évocation), репрезентованою в романістиці цілою низкою праць [4; 5; 8; 15; 20]. Сутність цього наукового напрямку полягає у лінгвістичному розгляді поезії з позиції поєднання спостереження над формальними особливостями віршованих творів (фонологічні, морфологічні, синтаксичні та метричні) із семантико-прагматичними теоретичними засадами з опису інтерпретативних механізмів, що спочивають на рецепції чи продукуванні поетичного тексту [8, с. 9]. Поетичне повідомлення постає як поле для евокації, розгортання прототипів, укорінених у колективній пам'яті. Прототип репрезентується когнітивною структурою, що слугує за засіб категоризації на основі образної інформації, мета якої вбачається

в укладанні переліку суттєвих характеристик певного об'єкта. Комплексний характер характеристик не передбачає одночасну реальну реалізацію. У межах окремого поетичного твору, тобто в індивідуальній формі, мовний матеріал володіє якістю «прототипної універсалії» [4, с. 83; 20, с. 53].

Уважаємо за необхідне провадити спостереження над індивідуальними стратегіями (чуттєвий образ) сприйняття інформації з навколишнього світу французькими поетами-модерністами, що спираються на колективну дискурсивну практику, у межах ідентифікації художнього концепту «papillon» / «метелик» через його концептуальні ознаки. Такий підхід дозволяє виділити декілька *евокативних тенденцій* художньої категоризації, творчої взаємодії поетів зі світом.

Отже, у колективній художньо-естетичній практиці фіксується значна кількість вірувань, прикмет, що пов'язують метеликів з образами духів померлих. Такі уявлення присутні практично в усіх культурах [7, с. 728–729], що й підтверджує інваріантність асоціації метелика та душі, відслідковується зв'язок цієї комахи з потойбіччям. Так, в античній культурній традиції широко розповсюдженим є міф про Психею, молоду вродливу дівчину, що привабила самого Амура, ставши його жінкою та безсмертною богинею (зображується з крилами метелика за спиною) наперекір усім перешкодам [25, с. 62–63]. Ще одна антична легенда розповідає про Прометея, який змайстрував тіло людини з глини, а Афіна вдихнула у нього метелика – символ душі – з метою оживлення [21, с. 400–401]. Таке порівняння метелика та душі, закріплюючись у мові (грецькою *psukhè* одночасно позначає і душу, і метелика), отримує вже прототипове прочитання: починаючи з класичної античної традиції (Аристотель, Платон) утверджується позиція про те, що людська душа залишає тіло під виглядом метелика [18].

Показ духовної спустошеності творчої особистості за посередництва образу Психеї можна спостерігати у поезії Верлена [23]: *Psyché Deux pourtant se lasse. / Son vol est la main plus lente / Que cent tours de passe-passe / Ont faite toute tremblante*. У кінцевому рахунку відбувається проведення паралелей (поема входить до складу збірки Верлена «Parallèlement») неминучого кінця («Hélas, voicil'agonie!») між поетичною творчістю та персоналією поета [26, с. Xi], де в образі Психеї (зміна статусу зі смертної на богиню Олімпу) перетинаються питання духовності та тілесності, які у людини, на думку поета, проходять кожна окремо.

Проте найбільшого розповсюдження у французькому модерністському віршованому дискурсі здобула *евокативна тенденція* щодо метафоричного ототожнення метелика та коханої людини, що базується на відносинах Психеї та Амура як прототипових. Досить часто поетична подія розгортається за допомогою міфологізації, тобто просувається ідея гармонійного природного союзу між метеликом та квіткою, що набуває статусу легендарної, казкової: *Le papillon, petit fou, vole / Sur son ailed'un bleu velours, / Pose un baider sur la corolle / De roses, nids de ses amours (Mallarmé) [23]; Roses et papillons, la tombe nous rassemble / Tôt où tard. / Pourquoi l'attendre, dis? Veux-tu vivre ensemble / Quelquepart ? (Hugo) [23]*. Тут об'єднавчим елементом є Краса, приналежність гармонії Природи: *Malheur, papillons que j'aime, / Doux emblème, / A vous pour votre beauté !... (Nerval) [23]*. Саме ця природна основа править за канонічну у любовних відносинах, що припускає також індивідуально-авторські варіації як, наприклад, у разі з верленовою поезією, що сприймається крізь призму його відносин із Рембо [3, с. 140; 9, с. 358].

Загалом, такі індивідуально-авторські перспективи представлення аналізованого художнього концепту слугують підтвердженням оформлення такої ключової концептуальної ознаки як «sensualité» («чуттєвість»).

Відповідальними за іншу концептуальну ознаку художнього концепту «papillon» / «метелик» – «éphémère» («ефемерність») є такі тропи, як порівняння, що пропонують індивідуально-авторські візії-аналогії між:

– комахою – поетичним натхненням – почуттям кохання (Nerval) [23]: *Passe comme une pensée / De poésie ou d'amour;*

– комахою – відчуттям бажання (Lamartine) [23]: *Il ressemble au désir, qui jamais ne se pose.*

При цьому активним залишається й розгляд метелика як прагнення людини до світла, що є проявом категорії несвідомого [Dict.symb], а отже, має місце зв'язок з архетипним підґрунтям стихії вогню: *Les papillons de nuit – leur danse effrénée au-dessus de la coupe éblouissante. / Puis ils se jettent au feu comme avec désespoir, et il s'élève une poussière de cendre illuminée... (Valéry) [23]*. Прототипом є ритуал жертвопринесення: церемоніальне дійство, танок нічного метелика, який запрограмований на смерть, відображає вивільнення душі від тіла вогнем. Саме *евокативна тенденція* усвідомлюваної самопожертви («Prennent leur essor bruyant» – Nerval) сприймається не як магічна інсинуація, проте як еволю-

ційний шабель індивідууму задля досягнення осяяння, прозріння («illuminé»).

Наголосимо, що активного ужитку здобуває інша евокативна тенденція щодо визнання за метеликом ознаки ренесансу (фр. renaissance), котра міцно закріпилася і в літературній, і в психоаналітичній традиціях [7, с. 729], тобто переродження, експлуатуючи дещо інший прототипів аспект репрезентації образу метелика – здатність до метаморфоз. Засобом передання цієї якісної характеристики у віртуальному текстовому просторі є опис метелика через акумуляцію художніх образів, приналежних до світу Природи, що вписується у модерністську поетичну модель світу, котра фокусується на питанні дотримання ідеалів Гармонії та Краси.

У таких випадках метафоричні представлення-усоблення метелика мають синкретичний характер, а прототипове прочитання образу метелика представляє такий інформаційний вектор – «état charmant de volatilité transitive» [27, с. 73–74]. У такій змістовій перспективі варто сприймати інформаційні сутності «papillon» та «fleur», взаємини між якими встановлюються через метафоризацію, котру розглядаємо у площині і лінгвістичної традиції, і психоаналітичних студій [13; 1]. Погоджуємося, що метафору варто розуміти не як складне порівняння, оскільки генератором складних відносин між двома сутностями («propre» та «figuré») [2, с. 23]. Зустрічаємо такі словесні поетичні образи:

Le papillon, / Fleur sans tige, / Qui voltige (Nerval) [23];

Papillon rayonnant, corolle à demi pleine, / Ail ou fleur! (Hugo) [23];

Et nous nous ressemblons, et l'on dit que nous sommes / Fleurs tous deux! (Hugo) [23].

Наразі фіксуємо ототожнення сутностей «papillon» та «fleur» як «поглинання» однієї з них іншою («une crise du signifié»), за механізмом дії якого упізнаваною є формула метафори за Ж. Лаканом [19, с. 597]: «Un mot pour un autre», тобто «одне слово замість іншого». Сутність цього явища полягає у тому, що одне явище має здатність до заміни іншого через зайняття його місця у позначувальному ланцюжку, де приховане («occulté») позначувальне підтримуватиме метонімічний зв'язок із рештою складників цього ланцюжка. Виявляється, що віртуальний текстовий простір збагачується прирошенням нового смислового навантаження, яке забезпечується поетичним смислом «ailleurs sublimataire»: відбувається динамічна операція з відтворення як переробки («remaniement») образу метелика в образі квітки та у творчій уяві моделюється співіснування квітки-відправної сутності («propre») та квітки-сутності реорганізованої з метелика.

Отже, зрозуміємо, що художній концепт «papillon» сприймається унікальним маркером діяльності індивідуально-авторської свідомості доби французького модернізму, що є спрямованою на інтерпретацію результатів пізнання (ір) реального світу. Перспективними є подальші наукові розвідки щодо розширення меж лінгвістичних пошуків у вивченні процесів художньої концептуалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Arfouilloux J.-C. La psychanalyse aux prises avec les mots // SEMEN. 2002. № 15. URL: <https://journals.openedition.org/semen/2426> (дата звернення: 12.09.2018).
2. Assoun P.-L. Métaphore et métapsychologie. La raison métaphorique chez Freud // Figures de la psychanalyse. 2005. №1 (11). P. 19–31.
3. Beckson K. Aesthetes and Decadents of the 1890 s. Chicago, 2005. 337 p.
4. Bresoli C. Essai de poétique cognitive : de la poésie lyrique à la poésie dramatique de Maeterlink // Revue romane. 2003. № 1. Vol. 38. P. 67–88.
5. Choi-Diel In-R. Evocation et cognition, reflets dans l'eau. Saint-Denis, 2001. 220 p.
6. Dictionary of Cognitive Science: Neuroscience, Psychology, Artificial Intelligence, Linguistics, and Philosophy / ed. Olivier Houdé. New York, 2004. 416 p.
7. Dictionnaire des symboles. Mythes, rêves, coutumes, gestes, formes, figures, couleurs, nombres / auteurs Chavalier J., Gheerbrant A. Paris, 2002. 1060 p.
8. Dominicy M. Prolégomènes à une théorie générale de l'évocation // Sémantique textuelle et évocation / éd. M. Vanhelleput et L. Someville. Louvain, 1990. P. 9–37.
9. Dupas S. Poétique du second Verlainne : un art du déconcertement entre continuité et renouvellement. Paris, 2010. 485 p.
10. Fortis J.-M. De l'hypothèse de Sapir-Whorf au prototype : sources et genèse de la théorie d'Eleanor Rosch // Cognition, représentation, langage. 2010. №2. Vol. 8. URL: <https://journals.openedition.org/corela/1243> (дата звернення: 12.09.2018).
11. Gallet O. Les prototypes poétiques // Poétique. 2012. №1 (169). P. 41–61.

12. Gautier A. «Signifié de puissance» et «prototype» : deux réponses à un problème analogue ? // *Histoire Épistémologie Langage*. 2012. Tome 34/1. P. 41–62.
13. Green A. *Du signe au discours. Psychanalyse et théorie du langage*. Paris, 2011. 167 p.
14. Geeraerts D. Prospects and problems of prototype theory // *Diacronia*. 2016. №3. P. 1–16.
15. Gouvard J.-M. *Théorie de l'évocation et théorie du roman* // *Haben sich Sprach- und Literaturwissenschaft noch etwas zu sagen ?* / éd. F.-R. Hausmann et H. Stammerjohann. Bonn, 1998. P. 95–119.
16. Kleiber G. *La sémantique du prototype*. Paris, 1990. 199 p.
17. Koch P. La sémantique du prototype : sémasiologie ou onomasiologie ? // *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*. 1996. № 3. P. 223–240.
18. La symbolique de Papillon. URL: <http://1001symboles.net/symbole/sens-de-papillon.html> (дата звернення: 13.09.2018).
19. Lacan J. *Ecrits*. Paris, 1966. 924 p.
20. Metzger T. *Objet-poème et discours poétique*. Limoges, 2004. 56 p.
21. Meyrignac Ph. *Le Papillon Vert*. Toulouse, 2014. 412 p.
22. Paloque-Bergès C. *Poétique des codes sur le réseau informatique*. Paris, 2009. 193 p.
23. *Poésie.net : Toute la Poésie Française*. URL://www.poesies.net/ (дата звернення: 15.09.2018).
24. Pottier B. François Rastier, *Sémantique et recherches cognitives*, Paris, PUF // *L'information grammaticale*. 1993. Vol. 57. P. 54–55.
25. Prieur J. *Les symboles universels*. Paris, 2006. 267 p.
26. *Six French Poets of the Nineteenth Century: Lamartine, Hugo, Baudelaire, Verlaine, Rimbaud, Mallarmé* / eds. A.M. Blackmore, E.H. Blackmore. Oxford, 2000. 334 p.
27. Vanel-Coytte L. *Des paysages de Baudelaire et Nerval*. Paris, 2008. 414 p.
28. Wolowski W. La sémantique du prototype et les genres (littéraires) // *Studia Romanica Posnaniensia*. 2006. Vol. XXXIII. P. 65–83.